

3.6. Seniausių Pietų Lietuvos gyventojų santykis su aplinka

Seniausių Pietų Lietuvos gyventojų gyvenimo būdas visiškai priklausė nuo juos supančios aplinkos. Paleolito laikotarpiu svarbiausias gyventojų užsiėmimas buvo šiaurės elnių medžioklė. Vasarą paleolito medžiotojai, sekdami elnių bandas, klajojo tundroje. Rudenį šiaurės elniai traukdavo į pietus, versdami paskui juos keliauti ir medžiotojus.

Didžiausios šiaurės elnių bandos susirinkdavo rudenį, kai patinai ir patelės keliaudavo kartu (Petersen, Johansen, 1993). Per vasarą atsiganę gyvuliai buvo geras laimikis paleolito medžiotojams. Be to, rudenį šiaurės elniai vandens kliūtis įveikdavo plaukdami, tad juos buvo patogu medžioti nuo kranto. Sumedžiotas elnias buvo sunaudojamas visas: mėsa maistui, kailiai aprangai ir palapinėms, gyslos siūlams, ragai ir kaulai įrankiams gaminti. Medžioti ir kiti miško žvėrys bei žuvys. Medžioklės įrankiai – strėlės ir lankai, dar ietys, svaidyklės bei žeberklai.

Pagal pasirinktą vietą galima išskirti du pagrindinius Pietų Lietuvos paleolito stovyklaviečių tipus. Daugiausiai stovyklų aptikta sausose, smėlėtose vietose prie pat buvusio vandens. Kadangi didžiosios upės dar buvo labai plačios, ypač buvo mėgtos tos vietos, kur į didžiąsias upes įtekėjo mažosios. Stovyklas įkurdavo dažniausiai šiaurinėse, labiau saulės kaitinamose upių ir ežerų pakrantėse. Tokios stovyklos pavyzdžiu galėtų būti Rinkoto (Dusios 10-ta) paleolito radimvietė šiaurinėje Dusios pakrantėje (3.1 pav.; 198). Šio tipo stovyklose gausu įvairių titnaginių dirbinių – į jas, matyt, ne kartą buvo sugrįžtama.

Surasta ir kitokių stovyklų pėdsakų. Jos aptinkamos toli nuo vandens, ant kalvų ir aukštųjų terasų, net ir molingose dirvose (Dusios 17-ta radimvietė). Atrodytų, jog tai pačios nepatogiausios gyvenimui vietos, tačiau nuo apylinkės kalvų paleolito medžiotojams buvo patogiau žvalgyti vietovę ir laiku pastebėti keliaujančius šiaurės elnius.

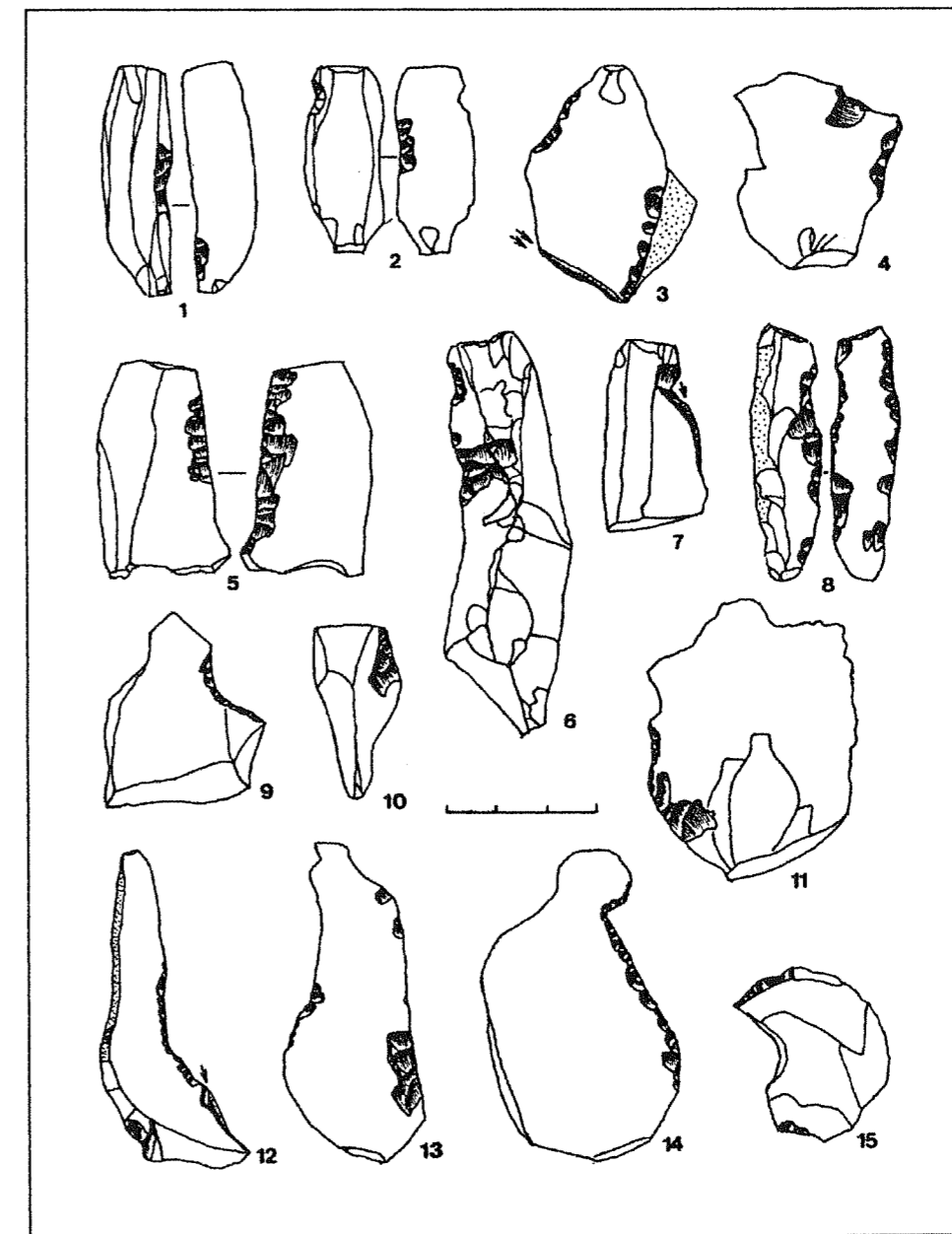
Medžiotojų stovyklų būta įvairių – mažų ir didelių, tačiau visos trumpalaikės, todėl labai retai jose išliko kokių nors įrengimų pėdsakų. Didelėse stovyklose dažnai galima išskirti keletą lizdų. Jeigu tokioje stovykloje gyventa vieną kartą ir kiek ilgiau, tai radiniai būna atskirose jos aikštelėse. Vienas būdingiausių tokios stovyklos pavyzdžių yra Puvočiai Pietų Lietuvoje. Čia smėlynas labai išpustytas, tad jokių kitų stovyklos pėdsakų neišliko. Radiniai išsidėstę izoliuotomis aikštelėmis, kuriose išsiskyrė 1–3 radinių sankaupos be ryškesnių ribų. Iš dirbinių pobūdžio, išvaizdos ir kitų požymių matyti, kad jų kompleksai vienalaikiai, taigi visose aikštelėse turėjo būti gyvenama tuo pačiu metu. Iš radinių sankaupų galima spręsti, jog kiekvienoje aikštelėje stovėjo 1–3 palapinės ir gyveno 1–3 šeimos. Vienu metu čia kelių šimtų metrų ilgio plote turėjo gyventi apie 12–15 šeimų. Tos nedidelės grupelės, atrodo, turėjo atskirą ūkį (Rimantienė, 1996).

Vėlyvojo paleolito gyventojai ne tik klajojo paskui šiaurės elnių bandas, bet ir ieškojo titnago žaliavos. Norint pasigaminti titnaginį įrankį, pirmiausiai reikėjo paruošti skaldytinį, nuo kurio būtų patogiu nuskelti tinkamas skeltes ir nuoskalas. Norėdami suteikti dirbiniui formą ir sutvirtinti greitai trupiančias aštriąsias skelčių ir nuoskalų briaunas, senovės meistrai ruošinius pakartotinai apdorodavo: titnaginiais, kauliniais bei raginiais įrankiais statmenai arba plokščiai nuskeldavo ir nuspausdavo mažas nuoskalėles. Toks titnaginio ruošinio apdirbimo būdas vadinamas retušavimu. Iš titnago skelčių ir nuoskalų buvo gaminami strėlių ir iečių antgaliai, peiliai, gremžtukai kailiams ir medžiui apdoroti, rėžtukai kaului ir ragui pjaustyti, ylos, gražteliai. Iš stambesnių titnago gabalų buvo gaminami kirveliai, pleištai, kasikliai.

Lietuvoje titnago daugiausiai randama pietinėje dalyje, tad ir paleolito stovyklų bei dirbtuvių čia aptikta daugiausiai. Didžiausia titnago dirbtuvė ir kasykla buvo tyrinėta Ežerynų kaime, Pietų Lietuvoje (3.1 pav.; 177) (Jablonskytė-Rimantienė, 1966a). Gausiausių Ežerynų radinių dalį sudarė naudojimui netinkamos titnago nuoskalos – gamybos atliekos, nes pagrindinis tikslas buvo pasigaminti kokybiškų skelčių bei skaldytinių ir išsigabenti juos. Panašus dirbinių rinkinys, tik gerokai mažesnis, surinktas Gerulių kaime, Prienų r. (3.1 pav.; 178). Daugiausiai čia aptikta titnaginių skaldytinių ir skaldos, tuo tarpu įrankių – vos vienas kitas.

Neolito bei žalvario amžiaus žmonės lankydavosi senesnių gyvenviečių ir dirbtuvių vietose, rinkdavo jiems tinkamus ruošinius bei dirbinius ir parsinešdavo juos namo. Kartais senesnių radinių kokybę tikrindavo

vietoje. Ryškus pavyzdys – Gerulių paleolitinė dirbtuvė. Visi radiniai, kurių daugumą sudarė skaldytiniai, nuoskalos ir nepavykusios skeltės, buvo pasidengę stora melsva patina. Iš jų išsiskyrė paleolito dirbiniai be patinos retušo vietose (3.7 pav.). Skeltės ir nuoskalos apdorotos įvairių tipų retušu, bet daugiausiai plokščiu ir net plokščiu pailgu, būdingu tik neolito pabaigai ir žalvario amžiui – neolito meistrai tikrino, ar nėra titnago struktūroje įskilimų, nepastebimų per storą patiną. Iš Dusios 8-osios žalvario amžiaus ir kitų gyvenviečių titnago inventoriaus matyti, jog parsineštus radinius dažnai perdirbdavo savaip: skeltes sutrumpindavo, išretušuodavo briaunose įgaubas arba tik šiaip paretušodavo, skaldytiniams suformuodavo smailesnius skėlimo kampus. Iš senesnių ruošinių gamino net ir širdies formos antgalius. Kartais senesnius dirbinius naudojo pagal jų paskirtį, atnaujindami nusidėvėjusius ašmenėlius, o kartais ir nieko nedarydami.

3.7 pav. Gerulių paleolito radiniai su vėlesnio apdorojimo žymėmis

Fig. 3.7. Finds with traces of remaking from the Palaeolithic workshop of Geruliai

Mezolito laikotarpiu, pasikeitus klimatinėms sąlygoms ir aplinkai, kito ir gyvūnija. Išnykus šiaurės elniams, mezolito gyventojai turėjo keisti ankstesnes, iš paleolito paveldėtas medžioklės tradicijas ir prisitaikyti prie naujų sąlygų. Medžiojamieji miško žvėrys dažniausiai laikėsi nedidelėmis bandomis maždaug tose pačiose vietose. Mezolito medžiotojai dar tebebuvo klajokliai, tačiau jų kelionės jau buvo kur kas trumpesnės nei ilgi ir sunkūs šiaurės elnių medžiotojų žygiai. Mezolitas – tai ir žūklės laikotarpis.

Palyginus Pietų Lietuvos mezolito stovyklų paplitimą su upių tinklu, dirvožemio rūšių pasiskirstymu bei kraštovaizdžiu, pastebima, jog mėgstamiausios stovyklų vietos buvo neapsemiamos, tačiau kuo arčiau vandens. Vietos parinkimas priklausė ir nuo žmonių gyvenimo būdo. Stovyklos dažniausiai buvo kuriamos ten, kur ribojosi sunkūs ir lengvi dirvožemiai. Sunkiosios galinių morenų dirvos buvo apaugusios mišriaisiais ažuolynais, kuriuose gausu žvėrių ir augalinio maisto. Tačiau tokie miškai netiko nei keliauti, nei gyventi. Tuo tarpu lengvosios dirvos buvo apaugusios tinkamais keliauti pušynais, tačiau juose mažai buvo žvėrių ir augalinio maisto. Šių abiejų tipų miškų ir dirvožemių sandūroje mezolito gyventojai ir kurdavo savo stovyklas (Rimantienė, 1984).

Pietų Lietuvoje aptinkama dvejopų mezolito stovyklų pėdsakų: vienos jų mažos – čia gyventa viena kartą ir neilgai, kitos – su dideliame plote pasklidusiais radiniais; į šias stovyklas buvo ne kartą grįžtama. Pagrindinės stovyklos buvo mažos – užėmė 200–500 m² ar dar mažesnę plotelį. Jose būdavo gyvenama neilgai, nes radiniai visada telkiasi vienoje vietoje, o į pakraštį jie staiga pranyksta (Varėnės upės 5-oji gyvenvietė, C1 ir C2 sluoksniai). Maksimonių 4-ojoje stovykloje (3.1 pav.; III) turtingiausias buvo 12 m² plotelis, šalia kurio buvo išlikę židinio pėdsakų (Jablonskytė-Rimantienė, 1966b).

Yra ir kitokių stovyklų – su didžiuliu plote pasklidusiais radiniais. Į jas, matyt, ne kartą būdavo grįžtama. Iš tokių minėtina Netiesų 1-oji stovykla. Jos iširtas 1315 m² plotas sudarė tik dalį paminklo. Panašios turėjusios būti Maksimonių 1-oji, Merkinės 1-oji ir daug kitų ant aukštųjų terasų (Rimantienė, 1996).

Vienas svarbiausių visame pasaulyje mezolito požymių – mikrolitinė titnago dirbinių technika. Siauros, tiesios titnago skeltės buvo nuspaudžiamos nuo specialiai paruoštų skaldytinių. Iš skelčių buvo gaminami strėlių antgaliai, peiliai, įtveriamieji ašmenėliai kaulo, rago bei medžio įrankiams ir ginklams. Pagaminti iš skelčių smulkūs geometrinių formų dirbiniai vadinami bendru mikrolitų vardu. Įsitvirtinusi mikrolitinė technika leido tenkintis smulkiais titnago rieduliukais, kurių randama visoje Lietuvoje.

Ypač paplito lancetai – peiliuko pavidalo strėlių antgaliai su smailiai išskelta viršūne. Greta smailių lancetų atsirado skersinių antgalių aštria, bet buka viršūne – vadinamųjų trapecijų. Lancetai ir trapecijos pasižymėjo didele pramušamąja galia, buvo labai greitai ir lengvai pagaminami. Labai veiksmingi buvo ir kauliniai antgaliai su įtveriamaisiais titnaginiais ašmenėliais – siauromis, aštriomis skeltelėmis.

Kaip ir paleolito bei mezolito laikais, svarbiausias Pietų Lietuvos neolito ir senojo žalvario amžiaus gyventojų verslas tebebuvo medžioklė. Pagrindinės medžioklės priemonės – lankas ir strėlės. Medžioklėje naudotos ir ietys – titnaginių ietigalių aptikta Zapsės 5-ojoje ir Dusios 8-ojoje gyvenvietėse. Lyginant su strėlių antgaliais, ietigalių aptikta labai nedaug – matyt, buvo naudojamos ir paprastos medinės nusmailintos ietys be antgalių (Rimantienė, 1984). Pietų Lietuvos neolito gyvenvietėse surasta įvairių tipų strėlių antgalių, bet medžioklei greičiausiai buvo naudojamos strėlės su trapeciniais, lancetiniais bei episvidriniais antgaliais. Jie buvo lengvai bei greit pagaminami ir pakankamai efektyvūs. Trikampio, plokščiai retušuoto strėlės antgalio pramušamoji galia yra didesnė nei lanceto ar trapecijos, tačiau jam pagaminti reikėjo daug laiko. Strėlės su trikampiais antgaliais visu retušuotu paviršiumi buvo kario ginklai ir jų paplitimas greičiausiai sietinas ne su efektyvumu, bet su prestižu ir mada. Be to, medinis ar raginis strėlės antgalis su įtveriamaisiais ašmenėliais turėjo ir pranašumų: net ir tiksliai nepataikius, vos paliesdamas taikinį jis palikdavo ilgas pjautines žaizdas, leidusias persekioti sužeistą žvėrį pagal kraujo pėdsakus. Lancetinių antgalių efektyvumą patvirtino archeologiniai eksperimentai. Trikampiai visu retušuotu paviršiumi antgaliai net ir žalvario amžiuje neišstūmė iš apyvartos senųjų tipų – pastarieji Dusios 8-ojoje gyvenvietėje sudaro pagrindinę antgalių dalį. Šis faktas tik patvirtina senųjų formų patikimumą.

Lietuvos veterinarijos akademijos docento L. Daugnoros tyrinėta paleoosteologinė medžiaga, išlikusi Dusios 8-ojoje gyvenvietėje (3.4 lentelė) rodo, jog pagrindinis medžioklės objektas buvo šernas – jo kaulai sudaro 36,5% visų identifikuotų medžiojamų žvėrių kaulų. Kilniojo elnio ir stirnos kaulai sudaro po 21,15, meškos – 19,2, tauro – 1,9%. Pažymėtina, jog Dusios 8-osios gyvenvietės paleoosteologinėje medžiagoje neaptikta briedžio kaulų. Lyginant šiuos duomenis su kitais Lietuvos vidurinio neolito – senojo žalvario amžiaus paminklais, galima pastebėti, jog Dusioje aptiktų kaulų sudėtis artimesnė Šventosios gyvenviečių medžiagai – ten šerno kaulai taip pat sudaro didžiąją medžiojamų miško žvėrių kaulų dalį, tik retkarčiais užleisdami pirmąją vietą briedžio kaulams (Rimantienė, 1979; 1980b; 1984). Rytų Lietuvoje pagrindinis medžioklės objektas buvo briedis (Daugnora, 1992). Apskritai Dusios gyventojų medžiotų

3.4 lentelė. Dusios ežero 8-ojoje gyvenvietėje rastų medžiojamų ir naminių gyvūnų kaulų kiekis (%)

Table 3.4. The quantity of bones of wild and domestic animals from settlement Dusia-8

<i>Bos Primigenius</i> (tauras)	1,56
<i>Bos Bovis</i> (galvijai)	14,06
<i>Sus Scrofa</i> (šernas)	29,68
<i>Capreolus Capreolus</i> (stirna)	17,18
<i>Cervus Elaphus</i> (kilnysis elnias)	17,18
<i>Ursus Arctos</i> (lokys)	15,62
<i>Equus</i> (arklys)	4,68

žvėrių rūšys ir jų kaulų procentinė sudėtis artimiausia Cedmaro gyvenviečių osteologinei medžiagai, tik pastarojoje stumbro kaulų daugiau negu elnio ir stirnos (Timofeev, 1991).

Tuo tarpu neaišku, kokia vieta Pietų Lietuvos gyventojų ūkyje teko žvejybai. Neolito laikais žūklė tebebuvo viena svarbiausių visuomeninio ūkio formų (Rimantienė, 1984), tačiau jos vaidmuo, matyt, ne visur buvo vienodas. Cedmaro gyvenviečių tyrinėjimai parodė, jog žvejybai ten buvo skiriama kur kas mažiau dėmesio negu kitose to paties laikotarpio Pabaltijo gyvenvietėse. Be abejonės, Pietų Lietuvoje neolito ir žalvario amžiaus laikais buvo žvejojama – tą patvirtina lydekų kaulai ir akmeniniai tinklų pasvarai, aptikti Dusios 8-ojoje gyvenvietėje. Kartu reikia pastebėti, jog šioje gyvenvietėje nerasta nė vieno kaulinio žvejybos įrankio. Nerasta pasvarų ir kitose Užnemunės gyvenvietėse. Kaip pasvarus galėjo naudoti ir paprastus akmenis be jokio papildomo apdirbimo, tačiau jų neįmanoma atskirti nuo natūralių.

Apie gyvulininkystę galima spręsti tik iš Dusios 8-ojoje gyvenvietėje išlikusių kaulų. Stambiujų galvijų kaulai sudaro 14,06% visų identifikuotų kaulų kiekio. Aptikta dar ir arklio kaulų, tačiau neaišku, naminio ar laukinio. Panašus naminių gyvulių kaulų kiekis (17%) rastas Šarnelės gyvenvietėje, tačiau čia aptikta ožkos, kiaulės, arklio ir šuns kaulų, bet visai nėra stambiujų galvijų (Girininkas, 1977).

Labai nedaug duomenų apie žemdirbystę Pietų Lietuvoje. Be atsitiktinai aptiktų akmeninių ir raginių kaplių, vieninteliai jos buvimo liudininkai – akmeniniai kapliai iš Margių, Barzdžio miško (Rimantienė, 1984) ir apvalūs akmeniniai trintuvai – sudėtinės akmeninių girnelių dalys. Jų aptikta Dusios 8-ojoje gyvenvietėje. Žinoma, akmeniniai trintuvai nėra tiesioginis žemdirbystės įrodymas, nes jais galima buvo atlikti ir kitokius darbus.

Visose tyrinėtos Užnemunės gyvenvietėse, kuriose išliko kultūrinis sluoksnis, rasta lazdyno riešutų kevalų, liudijančių riešutų rinkimą, kaip vieną iš ūkinės veiklos sričių.

Dusios 8-osios gyvenvietės kultūriniame sluoksnyje aptikta žalvarinė įvija, susukta iš plonos 0,5 cm pločio juostelės. Būta, matyt, ir žalvarinių įrankių – surastas iš smiltainio pagamintas stačiakampio formos galastuvus su grioveliais šonuose. Varinių ir žalvarinių įvijų randama įvairių laikotarpių ir kultūrų paminkluose, o ankstyviausių aptinkama įvairių virvelinės keramikos kultūrų kapuose ir gyvenvietėse (Buchvaldek, Koutecky, 1970; Buchvaldek, 1986; Ottaway, 1992). Žalvariniai dirbiniai Dusios gyvenvietėje dar nebuvo gaminami, nes nerasta nei liejimo formų, nei gamybos atliekų.

Namų ūkyje buvo naudojama daug medinių dirbinių, kurie neišliko smėlinguose Pietų Lietuvos akmenų amžiaus gyvenviečių kultūrinuose sluoksniuose. Apie jų buvimą galima spręsti iš medžio apdirbimui skirtų įrankių: grandukų, kaltelių, skobtelių, kirvių, gražtelių ir ypač iš retušuotų nuoskalų, kurios, kaip atskleidė trasiologiniai tyrimai, dažniausiai buvo naudojamos kaip drožiamieji peiliai.

Kalbant apie apgyvendinimo tankumą akmenų amžiaus Pietų Lietuvoje, iškyla daugelis klausimų, iš

kurių svarbiausias – klajoklinis medžiotojų gyvenimo būdas. Tiek paleolito, tiek mezolito gyventojai keitė savo gyvenamąsias vietas, kartais sugrįždavo į tas pačias, kartais įsikurdavo šalia jau anksčiau buvusių stovyklų. Neolito laikotarpiu Pietų Lietuvos gyventojai, matyt, turėjo sezonines gyvenvietes. Įprastinė gamybinio ūkio ir pastovaus gyvenimo samprata neolite ne visuomet tinka, kai kalbama apie miškų zonos gyventojus, kuriems medžioklė iki žalvario amžiaus antrosios pusės tebebuvo pagrindinis užsiėmimas.

3.7. Pietų Lietuvos akmens amžiaus kultūrų raida bei jų vieta visos Lietuvos ir Europos kontekste

Pirmieji gyventojai. Pasitraukus iš Lietuvos ledynams, pirmuoju atšilimo, biolingo, laikotarpiu (XI tūkstantmetyje pr. Kr.) Pietų Lietuvoje susidarė sąlygos, palankios pirmiesiems šiaurės elnių medžiotojams. Olandijoje, Danijoje, Šlesvige-Holšteine jau kūrėsi pirmieji Hamburgo kultūros gyventojai (Rust, 1937). Atsitiktinių dirbinių iš šiaurės elnių ragų ir kaulų, datuotų pagal geologines radimo aplinkybes biolingo laikotarpiu, pasitaikė Kaliningrado srityje ir Šiaurės Lenkijoje (Groß, 1937, 1938; La Baume, 1942). Be abejo, atskiri būreliai galėjo pasiekti ir Pietų Lietuvą, atkeliavę plačia, nusausėjusia Baltijos pakrante. Jų pėdsakų būtų galima ieškoti aukščiau III viršsalpinės upių terasos, nes ši terasa susidarė biolingo bei vidurinio driaso metu. Tuo tarpu tokių radinių dar neturime.

Pirmuosius Pietų Lietuvos paleolito radinius galėtume datuoti tik aleriodu, t.y. X tūkstantmečiu pr. Kr. Seniausios žmonių gyvenvietės aptiktos ant II viršsalpinės didžiųjų upių terasos. Ežerų pakrantėse dar nebuvo gyvenama. Ledynui stabtelėjus, vėl užplūdo klimato atšalimo banga, neapaugusiais upių šlaitais driaso laikotarpio molis šliaužė į II viršsalpinę terasą ir ji darėsi nebeatogi gyventi. Tik tada žmonės ėmė kurtis ant III terasos. Antroje vėlyvojo driaso pusėje klimatas pasidarė kiek sausesnis, nušliaužęs molis pasidengė smėliu ir žmonės vėl ėmė kurtis ant II terasos. Tokiame aukštyje virš molio nuošliaužos buvo įsikūrusi Netiesių vėlyvojo paleolito stovykla, toks pjūvis išryškėjo Eigulių I d stovykloje prie Kauno (Rimantienė, 1996 a).

Aleriodo laikotarpio žmonių gyvenimas buvo labai judrus: mažos šeimyninės bendruomenės klaidžiojo paskui šiaurės elnių bandas labai dideliuose plotuose. Todėl Lietuvoje aptinkame ne vienos kultūros gyventojų palikimą. Išskiriamos dvi pagrindinės kultūrų grupės: Liungbiu-Bromės (Lyngby-Bromme) bei Arensburgo (Ahrensburg) – Pabaltijo madleno ir Svidrų. Be to, plito įvairūs iš jų susidarę hibridiniai variantai (Римантене, 1971; Ostrauskas, 1999a; Rimantienė, 1996a).

Daugiausia paminklų yra Pietų Lietuvoje. Gyventojus čia viliojo ne tik sausos, pušynais apaugusios upių pakrantės, kuriomis buvo lengva keliauti, bet ir gero titnago atsargos. Kol dar buvo apsemtos apatinės terasos, sunkiai sekėsi rasti gero titnago. Didelė titnago kasykla buvo tyrinėta ant III viršsalpinės Nemuno terasos prie Ežeryno kaimo (Jablonskytė-Rimantienė, 1966 a). Titnagas buvo kasamas iš morenos – ledynų atstumto graužo. Ši kasykla daug kartų buvo lankyta įvairių paleolito kultūrų gyventojų. Antra tokio pat tipo paleolito titnago kasykla pastaruoju metu pradėta tirti prie Margionių km. Jose randama daugybė skaldytinių, nepasisekusių ruošinių ir net nepasisekusių dirbinių, nes gerieji išgabenti į stovyklas.

Pabaltijo madleno grupė. Paskutinysis paleolito laikotarpis Vakarų Europoje vadinamas Madlenine (Magdalenien) epocha (Breuil, Lantier, 1959), kurios paskutinis tarpsnis genetiškai ir chronologiškai siejasi su pirmųjų gyventojų įsikūrimu Pietų Lietuvoje. Daugelyje Rytų Pabaltijo paminklų randama įvairių kultūrų bruožų, todėl pasitelktas apibendrinantis Pabaltijo madleno grupės vardas, apimantis Liungbiu (Lyngby), Bromės (Bromme), Arensburgo (Ahrensburg) ir kt. panašias kultūras (Rimantienė, 1996 a). Ji išsiskiria plačiais, trumpais strėlių antgaliais, gremžtukais bei rėžtukais, vienagaliais plačių skelčių skaldytiniais. Jų mažų stovyklėlių daugiausia rasta Pietų Lietuvoje, Varėnos rajone, aukštuose Merkio upės krantuose, pvz., Smalninkų, Maskaukos 6-oji. Aukštuose užakusių ežerų krantuose aptiktos Mergežerio 8-oji, Duobupio 1 b, Glyno pelkės 6-oji ir kt. stovyklos. Šie gyventojai kasėsi titnagą ir Ežeryno bei Margionių kasyklose. Pastaruoju metu, apaugus miškais aukštosiomis upių bei ežerų terasoms, tokių stovyklų surasti vis sunkiau. Šio tipo paminklų daugiausia aptikta Danijoje, Šlesvige-Holšteine, Pietų Švedijoje (Taute, 1968), ypač tarp Oderio ir Elbės upių, taip pat Pietų bei Šiaurės Lenkijoje (Schild, 1975; Sulgostowska, 1989). Atskirų paminklų yra ir Baltarusijoje, Pripetės baseine (Исаенко, 1977), ir Ukrainos Polesėje (Зализняк, 1989), net toli į rytus – prie Smolensko (Гурина, 1972). Šioms kultūroms būdingi ir kaulo bei rago dirbiniai, kurių aptikta Kaliningrado srityje bei Rytų Lenkijoje (Groß, 1939; Sulgostowska, 1989).

Svidrų kultūrų grupė. Svidrų kultūros pavadinimas yra siejamas su Svidry Wielkie (Świdry Wielkie) stovykla, tyrinėta Lenkijoje, prie Vyslos upės. Jos strėlių antgaliai dažniausiai padaryti iš siaurų, ilgų skelčių, antgalio įtvara arba visai neišskirta arba mažai išskirta. Jų įtvara, o kartais ir viršūnė plokščiai retušuota ir iš blogosios pusės (Sulgostowska, 1989; Rimantienė, 1996 a). Būdingi ir kiti siauri bei ilgi dirbiniai – gremžtukai, rėžtukai. Ruošiniai skelti nuo dvigalių ilgų skaldytinių.

Svidrų kultūra buvo paplitusi tarp Oderio, Vyslos ir Nemuno upių. Pietų Lietuva įeina į pagrindinį jos paplitimo plotą. Šios kultūros gyventojų buvo daugiau, tad dažniau randamos didelės stovyklos su daugeliu lizdų. Daugiausia svidrinių stovyklų aptikta Pietų Lietuvoje: prie Merkio upės, Nemuno vidurupio apie Kauną, vienoje kitoje vietelėje prie Neries. Tačiau jų nerasta į šiaurę nuo Nemuno ir Neries santakos. Kadangi jos rastos ant II ir III viršsalpinių upių terasų, datuojamos aleriodo bei vėlyvojo driaso laikotarpiais.

Gyventojai klajojo tuose pačiuose plotuose kaip ir Pabaltijo madleno medžiotojai. Ir titnagą kasė tose pačiuose titnago kasyklose Ežerynuose bei Margionyse, bet turėjo savo atskiras kasimo aikšteles.

Svidrų kultūra paplitusi labiau į pietus negu Pabaltijo madleno. Jos stovyklų aptinkama Baltarusijoje, Bugo ir Pripetės tarpupyje (Исаенко, 1966), taip pat palei Sožės upę, ir Kijevo apylinkėse (Sulgostowska, 1989; Зализняк, 1989) – iki Karpatų ir Tatrų priekalnių, kur manoma buvus jos centrą (Taute, 1968).

Svarbiausi paminklai Pietų Lietuvoje yra prie Merkio upės (Varėnos r.): Puvočiai (Jablonskytė, 1941), Akmuo, Mardasavo 3-ioji ir kt. Prie Neries upės žinoma Bratoniškių stovykla netoli Vilniaus ir Eigulių ties Kaunu. Daug šio tipo radinių iš Pietų Lietuvos yra senuose muziejiniuose rinkiniuose iš Kašėtų, Rudnios, Gribašos, Marcinkonių ir kitų Varėnos rajono apylinkių stovyklų.

Abiejų paleolito kultūrų grupių gyventojai, matyt, bendravo, nes dažnai jų inventoriuose aptinkama abiem kultūroms būdingų bruožų. Išsiskiria net speciali hibridinė grupė.

Epipaleolito kultūra. Aiškia klimatinę ribą tarp vėlyvojo driaso ir preborealio atitinka riba tarp paleolito ir mezolito. Nors klimatas pagerėjo, bet miško danga nespėjo greitai susidaryti. Tik preborealiumi baigiantis išnyko šiaurės elniai ir pagausėjo miško žvėrių. Juo labiau kultūra negalėjo taip greitai pasikeisti – taigi mezolito pradžioje matome tąsą tų pačių vėlyvojo paleolito kultūrų. Vėliau susidarė savitas kultūros variantas. Todėl galima kalbėti ne tik apie epipaleolito laikotarpį, bet ir apie Epipaleolito kultūrą. Ji dar panaši į paleolito, tačiau visi jos paminklai, priešingai negu paleolito, rasti ant I viršsalpinės terasos, dažniausiai tolokai nuo dabartinio upės ar ežero kranto.

Epipaleolito stovyklų daugiausia surasta Pietų Lietuvoje. Jų radinių aptikta Dubičių Paežerio, Viečiūnų 2-ojoje, Pamerkinės, Glyno ežero 6-ojoje, Katros ištakų ir kt. gyvenvietėse, atskirų paminklų – prie Neries bei Kauno marių apsemtoje teritorijoje.

Žiedadulkių analize ir radiokarboniniu metodu geriausiai datuota Kabelių 2-oji stovykla (Ostrauskas, 1999 b). Joje buvo išlikę 3 izoliuoti kultūriniai mezolito sluoksniai. Apatinysis priklausė preborealiumi. Jo radiniai epipaleolitinio pobūdžio: dvigaliai skaldytiniai, svidrinio tipo strėlių antgaliai, galiniai ir dvigaliai gremžtukai, rėžtukai. Kultūrinis sluoksnis buvo durpingas, su išlikusiomis medžių ir kaulų liekanomis. Jis buvo nuplautas nuo ežero šlaite įsikūrusios stovyklos. Stovyklos židinių anglys radiokarboniniu metodu buvo datuotos taip pat VIII tūkstantmečiu pr. Kr., t.y. preborealio laikotarpiu.

Tuo metu šiaurinėje Lietuvos dalyje jau pasireiškė Kundos kultūra, pasižymėjusi kaulo bei rago dirbiniais ir kai kuriais savitais titnago dirbinių tipais. Abi kultūros veikė viena kitą, susidarė plati jų bendravimo zona. Epipaleolito stovyklų aptikta Latvijoje (Заропска, 1981), Šiaurės Rytų Lenkijoje ir Pietų bei Vakarų Baltarusijoje. Tuo metu kai Rytų Europa dar vadavosi iš paleolito palikimo, Vakarų Europoje jau įsivyravo grynai mezolito kultūros.

Mezolito kultūra. Pereinamojo tipo iš epipaleolito į mezolito kultūrą pavyzdžiu galėtų būti Maksimonių 4-oji stovykla (Jablonskytė-Rimantienė, 1966 b). Jos titnago inventorius gana stambus. Yra episivdrinių bei epimadleninių strėlių antgalių, tačiau šalia jų ir įvairių lancetų. Vis dėlto dar nėra mezolitui būdingų įstatomųjų ietigalių ašmenėlių, mikroskeltelių bei joms skelti pieštuko tipo skaldytinių.

Pagal Kabelių 2-osios stovyklos stratigrafiją, mezolito laikotarpis prasidėjo antroje preborealio pusėje – VIII tūkstantmečio pr. Kr. antroje pusėje. Atsirado nauji titnago apdirbimo būdai. Ruošiniai buvo skeliami nuo vienagalių skaldytinių. Skeltės dalijamos vadinamąja mikrorėžtuko technika, pradedami gaminti įstatomieji ašmenėliai ir mikrolitai, bet dar pasitaikė ir kotinis atipiškas antgalis, su nuoskala ir